

УДК 005.333.4
JEL H49, I28, O34
DOI: 10.37203/kibit.2023.49.11

Олексій ЮРЧЕНКО,
кандидат економічних наук, доцент
ORCID ID: 0000-0002-1904-9125
yurchenko.o@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВІ ЕЛЕМЕНТИ ПРОЦЕСУ ПЕРЕХОДУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з визначенням понять «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальна власність». Особливу увагу приділено особливостям розвитку інтелектуального капіталу. Протягом аналізу літературних джерел встановлено, що основою інтелектуального капіталу є навички та компетенції працівників, знання, інформація та люди, які володіють знаннями та генерують інформацію. Визначено, що інтелектуальний капітал містить фізіологічні характеристики, безпосередньо пов'язані зі станом здоров'я, та людський капітал оперує показниками здоров'я, безпосередньо не пов'язаними з інтелектуальною діяльністю; інтелектуальний капітал поєднує клієнтський та організаційний капітал.

***Ключові слова:** капітал, людський капітал, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, нематеріальні активи.*

Oleksij YURCHENKO,
PhD (Econ/), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-1904-9125
yurchenko.o@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

INTELLECTUAL CAPITAL AND INTELLECTUAL PROPERTY AS IMPORTANT ELEMENTS OF THE TRANSITION TO THE INFORMATION ECONOMY

The article is devoted to topical issues related to the concepts definition of «intellectual capital» and «intellectual property». Attention is focused on the specific features of the intellectual capital development. Within the framework of the conducted research, it was established that at the previous stages of the society development, the key factors of production were natural and labor resources. Knowledge acquires a dominant role in modern economic conditions thanks to the active development of the innovative economy, information technologies and communications. And intellectual capital has become the main source of production, since its formation and use will bring more additional income compared to material assets. In the process of analyzing literary sources, it was established that the basis of intellectual capital are skills and abilities of employees, knowledge, information and people who have this knowledge and generate information. It was established that the fundamental difference between intellectual capital and intellectual property is that the result of the intellectual activity of a company employee may not belong to him, but may be distributed equally between the company and its employee, and the holder may only be the company. It has been proven that intellectual property is only a part of intellectual capital. And the person himself, his abilities, skills, and experience are part of intellectual capital.

The article presents the stages of production and reproduction of intellectual capital: capital-resource, capital-potential, capital-result. The ratio of human and intellectual capital, their common and distinctive elements are presented in the article. It has been proven that overcoming the negative consequences depends to a large extent on giving special importance to the phenomenon of «intellectual capital» at all levels and the systematic search for solutions regarding its development and the creation of intellectual products and services.

Keywords: capital, human capital, intellectual capital, intellectual property, intangible assets.

Вступ

Питання забезпечення конкурентоспроможності національних економік набуло особливої актуальності в сучасних умовах глобалізації. Загальновідомо, що найбільш успішними у вирішенні цієї проблеми є країни із сучасними способами виробництва й обміну, що базуються на інтелекті як ресурсі V та VI технологічних укладів. Так, у п'яти найбагатших країнах світу (Швейцарія, Данія, Швеція, США і Німеччина) частка нематеріального капіталу у складі національного багатства становить 82-87% (Ocean Tomo, 2020).

Україна враховує світові тенденції та переорієнтовується на інноваційні вектори сталого економічного розвитку. Проте війна вже зумовила втрату в обсязі понад 1 трлн доларів США. Фізичні економічні втрати в нашій країні, за попередніми оцінками, становлять понад 345 мільярдів доларів США. У майбутньому вони, ймовірно, зростатимуть. При цьому не враховуються втрати втраченого ВВП унаслідок загибелі та переміщення населення, через тотальне забруднення навколишнього середовища, які перевищать загальну суму втрат фізичного капіталу. Тож післявоєнне відновлення національної економіки буде значно залежати від інтелектуального складника. У цьому контексті

інтелектуальний капітал, нові технології, знання і навички стають сьогодні невід'ємною умовою і головним чинником конкурентоспроможності продукції, окремих компаній та економічної системи загалом. Ще однією проблемою, на думку більшості дослідників, постає відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «інтелектуальний капітал».

Питання щодо визначення та розвитку інтелектуального капіталу й інтелектуальної власності у своїх працях порушували такі вітчизняні вчені: В. Базилевич, О. Бутнік-Сіверський, Л. Волощук, І. Давидова, О. Кендюхов, О. Комліченко, Г. Калетнік, С. Легенчук, О. Літвінов, О. Стрижак, О. Собко, А. Чухно, О. Шкурупій та багато інших. Але варто простудіювати зазначені проблеми крізь призму глобальних трансформацій.

Мета роботи – проаналізувати візії українських і зарубіжних науковців та економістів щодо визначення інтелектуального капіталу, виокремлення чільних ознак феномена, дослідження впливу сучасних трансформацій на формування інформаційної економіки.

Методи та матеріали

Науковці окреслили низку передумов, які призвели до активного розвитку теорій інтелектуального капіталу. По-перше, поступове виснаження природних ресурсів спричинює зростання вартості матеріального капіталу. По-друге, попит на висококваліфікованих фахівців із гарантованими високими зарплатами зумовлює збільшення кількості охочих отримувати якісну освіту і постійно підтримувати й підвищувати свій рівень. Тому багато компаній створили схеми навчання всередині компанії, аби забезпечити безперервне зростання інтелектуального капіталу. По-третє, збільшується попит на високотехнологічну продукцію і бажання інвесторів отримати максимально детальну інформацію про діяльність суб'єктів господарювання, щоб випередити конкурентів при купівлі цінних паперів найперспективніших компаній. Адже якщо в організації працюють найкращі фахівці у певній галузі, то це гарантовано підвищує її конкурентоспроможність і подальше зростання прибутків.

Простудіювавши низку джерел, можна стверджувати, що вітчизняні й зарубіжні дослідники дають лише загальні формулювання сутності інтелектуального капіталу, які зазвичай застосовуються на рівні фірм та індивідів, що пов'язано насамперед із міждисциплінарним характером поняття, тобто люди з різними професіями і життєвим досвідом розглядають інтелектуальний капітал із різних позицій. Слід зазначити, що не існує єдиного підходу до визначення структури такого капіталу чи єдиного розуміння категорії «капітал». Однак, незважаючи на різні наукові погляди, більшість вчених дотримуються думки, що основою інтелектуального капіталу є навички й компетенції працівників, знання, інформація та люди, які володіють і продукують ці знання та інформацію. Водночас інтелектуальний капітал можна розглядати як систему заснованих на знаннях відносин між творцями, власниками та споживачами об'єктів інтелектуальної власності.

У сучасних теоріях інтелектуального капіталу визначають три підходи до трактування цього явища:

- ресурс (джерело);
- потенціал (можливість);
- результат (актив або власність).

Перший підхід розкриває сутність інтелектуального капіталу на основі виокремлення його структурних елементів. За Л. Едвінсоном, одним із провідних світових експертів з інтелектуального капіталу, до зазначеного явища належать усі види ресурсів, які не піддаються традиційній оцінці.

Другий підхід визначає інтелектуальний капітал як економічну категорію, розглядаючи його можливість, коли увага звертається на потенціал отримання корисних результатів завдяки використанню капіталу, а саме: «цінність», «конкурентоспроможність», «вартість», «активи», «інновація», «ринкова перевага», «конкурентна перевага», «інноваційний розвиток економіки», «інтелектуальні та інноваційні продукти», «прибуток» (Базилевич, 2006).

Третій підхід характеризує капітал як актив, що має певну вартість і приносить дохід. На думку О. Давидової, «Інтелектуальний капітал – це сукупність знань, інформації, досвіду, кваліфікації та мотивації персоналу, організаційних можливостей, комунікаційних каналів і технологій, здатних створювати додану вартість і забезпечувати конкурентні переваги компанії на ринку» (Давидова, 2013).

Цікаве тлумачення презентує в популярній книзі «Інтелектуальний капітал: ключ до успіху в новому тисячолітті» Е. Брукінг, визначаючи названий феномен лише терміном для позначення нематеріальних активів. Тому якщо компанія має, однак не використовує патенти й торгові марки, то називати їх інтелектуальним капіталом недоречно (Базилевич, 2006). Проте залежно від зовнішніх умов, капітальні ресурси можуть бути як потенціалом, так і результатом. Наприклад, люди з вродженими здібностями та навичками – це капітальні ресурси.

Отже, коли наймають нових працівників, то потенційним капіталом вважають лише знання, вміння та навички, корисні для конкретного виду діяльності. Але розвиток і накопичення інтелектуального капіталу є не менш важливим не тільки в конкретній компанії, а й у суспільстві (Бутнік-Сіверський, 2017). Знання працівників, «матеріалізовані» у вигляді об'єктів інтелектуальної власності, створених документів, баз даних, зібраної інформації, нові знання, набуті працівниками в процесі роботи, є одночасно капіталом результату і ресурсом (Волощук, 2014). При цьому вартість інтелектуального капіталу формується під час переходу з одного стану в інший.

Результати

Дефініцію «інтелектуальний капітал» часом ототожнюють із людським капіталом, інтелектуальною власністю та нематеріальними активами, але, незважаючи на їх спільні риси, більшість дослідників у сучасній науці

розмежують названі категорії. Аналізуючи поняття «інтелектуальний капітал» та «людський капітал» на рівні підприємства, доцільно виокремити спільні елементи, як-от:

- знання, набуті в результаті освіти;
- вроджений інтелект;
- результати інтелектуальної діяльності.

Різниця між цими поняттями полягає в тому, що інтелектуальний капітал містить фізіологічні характеристики, безпосередньо пов'язані зі станом здоров'я (концентрація уваги, процеси пам'яті, швидкість розумових рухів), натомість людський капітал оперує показниками здоров'я, безпосередньо не пов'язаними з інтелектуальною діяльністю (фізична сила, хороший зір). Крім того, інтелектуальний капітал поєднує клієнтський та організаційний капітал. Деякі вчені заперечують наявність останнього, проте представники інтелектуального капіталу стверджують, що вони використовують інформаційні технології (чільний складник технологічного капіталу) або застосовують у життєдіяльності раніше створений інноваційний капітал. Для самореалізації особи з людським капіталом можуть не потребувати клієнтського, інноваційного чи процесного капіталу (Захарчин, 2021).

Принципова відмінність інтелектуального капіталу від інтелектуальної власності в тому, що результати інтелектуальної діяльності працівників підприємства не належать їм, а розподіляються порівну між компанією та робітниками, які можуть бути одноосібними власниками. Тож інтелектуальна власність є лише частиною інтелектуального капіталу. Звідси, люди, їхні здібності, навички та досвід є частиною інтелектуального капіталу.

У 1980-х роках західні економісти ввели поняття «невидимі активи» – це всі інформаційні активи (технології, імідж бренду і корпоративна культура). Згодом почали оперувати такими дефініціями, як «інтелектуальні» й «нематеріальні активи» (Калетнік, 2020). У сучасній економіці побутують два погляди на співвідношення інтелектуального капіталу і нематеріальних активів. З одного боку, нематеріальні активи є частиною інтелектуального капіталу, відображеного в людях і в результатах їхньої діяльності, частина з яких захищена авторським правом. З другого боку, інтелектуальний капітал виступає елементом нематеріальних активів, який не має фізичного змісту, але здатний забезпечити дохід (репутація компанії, ділові зв'язки та умовні цінності – патенти, торгові марки й авторські права). Винятком є інтелектуальні та професійні якості, кваліфікація, компетенції працівників, які не можуть бути використані у відриві від їхньої кар'єри. Крім того, нематеріальні активи, наприклад, інтелектуальний капітал, не завжди позначені у фінансовій звітності, оскільки їх неможливо виміряти безпосередньо. Проте зараз для багатьох компаній стало звичним готувати й публікувати соціальний звіт і звіт про інтелектуальний капітал, додаючи до традиційної фінансової звітності, як інструмент для вимірювання та управління інтелектуальним капіталом, демонстрації привабливості компанії для

інвесторів і формування сприятливого іміджу та лояльності серед співробітників (Калетнік, 2020).

Деякі дослідники ототожнюють інтелектуальний капітал з інтелектуальним потенціалом, але таке припущення помилкове, оскільки інтелектуальний капітал є засобом здійснити цілі, натомість інтелектуальний потенціал постає здатністю, котру можна використати для досягнення мети або вирішення проблем, але без гарантії реалізації сьогодні чи в майбутньому.

Отже, інтелектуальний капітал, який продають компанії, виступає накопиченням ринкового, структурного, соціального, процесного й іншого капіталу (Бутнік-Сіверський, 2017), дає результати завдяки взаємодії з різними видами капіталу і збагаченню людських ресурсів (нові знання, компетенції, ноу-хау). Важливо пам'ятати: обсяг інтелектуального капіталу не зменшується через його використання, однак і не завжди збільшується за додаткових інвестицій, вимагаючи значних витрат творчої енергії, що зумовлює поступову втрату актуальності (застарілі знання).

Звідси, в умовах сучасних глобальних трансформацій відбувається перехід від використання матеріально-грошових ресурсів до нематеріальних, заснованих на інтелектуальному капіталі, зростає роль знань, інформації та електронно-обчислювальних технологій, збільшується кількість представників інтелектуальної праці. Тому сучасні підприємства – це переважно інтелектуальний капітал без матеріальної форми, частина якого не повністю належить власникам.

Висновок

Семантика поняття «інтелектуального капіталу» є багатогранною та багатовимірною. З переходом до постіндустріального суспільства значно зросла роль якісної та безперервної освіти. Працівники сучасних підприємств займаються виробництвом знань, а не товарів, що постає основою для інноваційних процесів, які забезпечують прибуток і конкурентну перевагу на ринку. Неможливо уявити ситуацію, в якій економіка могла б успішно розвиватися без постійного залучення до виробництва наукових результатів, які виступають інтелектуальною власністю. Тож в умовах глобальних трансформацій роль і значення інтелектуальної власності, об'єктивного результату інтелектуальної діяльності, значно розширюється.

Враховуючи вищезазначене, а також те, що в Україні економіка наразі перебуває у стані стагнації через війну (зниження купівельної спроможності, порушення комерційного ланцюга, втрата виробничих активів та інші дестимулюючі фактори до інвестування), доцільно висувати: аби подолати названі негативні наслідки, потрібно розвивати інтелектуальний капітал на всіх рівнях, що залежить від прискіпливої уваги до систематичного пошуку рішень для створення інтелектуальних продуктів і послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич, В.Д. (2006). Інтелектуальна власність. Знання.

2. Бутнік-Сіверський, О.Б. (2017). Інтелектуальний капітал як фактор забезпечення економічної стійкості сучасних підприємств. *Економіка. Фінанси. Право*. 4. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4_15.
3. Волощук, Л.О. (2014). Методичні засади та проблеми оцінювання інтелектуальної складової інноваційного розвитку промислового підприємства. *Економічний аналіз: збірник наукових праць*. 18(2). 87–94.
4. Давидова, І.О. (2013). Реалізація інтелектуального капіталу: сутність, складові роль системи зайнятості в цьому процесі. *Бізнес Інформ*. 2. 177–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_2_37.
5. Захарчин, Г.М. (2021). Управління знаннями в умовах розвитку цифрової економіки та інтелектуалізації суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 36. 76–80.
6. Калетнік, Г.М., Коломієць, Т.В. (2020). Підвищення ефективності функціонування підприємств АПК на основі формування і використання інтелектуального капіталу. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 4. 7–19.
7. Ocean Tomo Releases Intangible Asset Market Value Study Interim Results for 2020. URL: https://www.prweb.com/releases/ocean_tomo_releases_intangible_asset_market_value_study_interim_results_for_2020/prweb17415530.htm

REFERENCES

1. Bazylevych, V.D. (2006). Intelektualna vlasnist. Znannia. [in Ukrainian]
2. Butnik-Siverskyi, O.B. (2017). Intelektualnyi kapital yak faktor zabezpechennia ekonomichnoi stiiikosti suchasnykh pidprijemstv. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 4. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4_15. [in Ukrainian]
3. Davydova, I.O. (2013). Realizatsiia intelektualnoho kapitalu: sutnist, skladovi rol systemy zainiatosti v tsomu protsesi. *Biznes Inform*. 2. 177–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_2_37. [in Ukrianian]
4. Kaletnik, H.M., Kolomiets, T.V. (2020). Pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia pidprijemstv APK na osnovi formuvannia i vykorystannia intelektualnoho kapitalu. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*. 4. 7–19. [in Ukrainian]
5. Ocean Tomo Releases Intangible Asset Market Value Study Interim Results for 2020. (date of application 18.06.2023). https://www.prweb.com/releases/ocean_tomo_releases_intangible_asset_market_value_study_interim_results_for_2020/prweb17415530.htm
6. Voloshchuk, L.O. (2014). Metodychni zasady ta problemy otsiniuvannia intelektualnoi skladovoi innovatsiinoho rozvytku promyslovoho pidprijemstva. *Ekonomichnyi analiz: zbirnyk naukovykh prats*. 18(2). 87–94. [in Ukrainian]

7. Zakharchyn, H.M. (2021). Upravlinnia znanniamy v umovakh rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta intelektualizatsii suspilstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 36. 76–80. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 07.10.23

Прорецензовано / Revised: 18.10.23

Схвалено до друку / Accepted: 25.10.23